

Andrzej B. Krupa

Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>

Cyganie w Cyganku, czyli administracja państwowa wobec greckokatolickiej placówki duszpasterskiej w powiecie nowodworskim w województwie gdańskim w latach 1952–1956

Wprawdzie na temat powojennej greckokatolickiej placówki duszpasterskiej w Cyganku i jej pierwszego duszpasterza powstało szereg publikacji, wśród których należy wymienić przede wszystkim biografię ks. Bazylego Hrynyka autorstwa Igora Hałagidy¹ i opracowania z zakresu socjologii, etnologii i antropologii kulturowej Bożeny Pactwy² oraz Aleksandry Paprot-Wielopolskiej³, jednak sformułowane w tytule artykułu zagadnienie nie cieszyło się dotychczas zainteresowaniem badaczy. Jedyne wzmianki na ten temat można znaleźć w powyżej wzmiankowanym opracowaniu dotyczącym greckokatolickiego duszpasterza⁴ oraz we wspomnieniach wysiedlonych w wyniku akcji „Wisła” pod redakcją Bohdana Huka⁵. Z tego względu warto uzupełnić te informacje w oparciu o analizę dokumentacji administracji państwowej i aparatu bezpieczeństwa, zgromadzonej w Oddziałowych Archiwach Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, Warszawie i w Rzeszowie, Archiwum Państwowym w Gdańsku i Archiwum Państwowym w Malborku. Ramy czasowe artykułu obejmują okres od osiedlenia się ks. Hrynyka w Cyganku do jego uwolnienia z więzienia i ponownego zamieszkania w tejże miejscowości.

¹ I. Hałagida, „Szpieg Watykanu”. *Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa 2008.

² B. Pactwa, *Parafia jako miejsce zachowania tożsamości etnicznej. Rzecz o greckokatolickiej parafii św. Mikołaja na Żulawach*, [w:] *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz, Kraków 2016, s. 243–256; eadem, *Grekokatolicy na Żulawach*, [w:] *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej VII. Pogranicza kultur i narodów*, red. D. Chmielewska-Banaszak i in., Zielona Góra 2010, s. 127–146.

³ A. Paprot-Wielopolska, *Żuławy i Powiśle. Kreowanie tożsamości lokalnych i regionalnych po 1989 roku*, Warszawa 2018.

⁴ I. Hałagida, „Szpieg Watykanu”..., s. 109.

⁵ 1947. *Propamjatnaja knyha*, red. B. Huk, Warszawa 1997, s. 309.

W wyniku przeprowadzenia akcji „Wisła”, zainicjowanej 28 kwietnia 1947 r.⁶, na północne i zachodnie ziemie Polski przesiedlono łącznie ponad 140 tys. Ukraińców. Deportowanych rozmieszczano w rozproszeniu; według przyjętych założeń nie powinni oni stanowić więcej niż 10% ogółu mieszkańców danej gromady. Ograniczono możliwość osiedlania w pasie nadgranicznym czy w miastach wojewódzkich. Przesiedleńcy nie mogli samodzielnie zmieniać miejsc zamieszkania, w których zostali osiedleni. Uniemożliwiono im również opuszczenie Ziem Odzyskanych i powrót tam, skąd zostali wywiezieni⁷.

W województwie gdańskim rozmieszczono 5371 deportowanych, tj. 1327 rodzin⁸. Według szacunkowych danych z 1957 r. społeczność ukraińska na tym terenie liczyła 4 tys. osób, tj. 650 rodzin. Aż 28% spośród nich, tj. 1111 osób (319 rodzin), żyło w powiecie nowodworskim⁹. Faktyczna likwidacja struktur Cerkwi greckokatolickiej w Polsce, aresztowania duchowieństwa, wywózki do ZSRR i osadzenie 22 księży greckokatolickich w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie pozbawiły unitów własnego duszpasterstwa¹⁰.

Wydano równocześnie zgodę na tworzenie nowych placówek prawosławnych, co było związane z akcją misyjną wśród grekokatolików. Punkt duszpasterski w Nowym Dworze Gdańskim powstał w 1947 r. w oparciu o poewangelicką świątynię, budynku mieszkalne przy ul. Chrobrego 2–8 oraz cmentarz zlokalizowany przy ul. 1 Maja¹¹. Do 1949 r. przestał jednak istnieć, gdyż 15 czerwca tegoż roku parafia prawosławna

⁶ Na temat genezy i realizacji akcji „Wisła” zob. np. J. Pisuliński, *Akcja specjalna „Wisła”*, Rzeszów 2017.

⁷ Dokument nr 13 [Instrukcja MZO dotycząca zasad osiedlania rodzin ukraińskich z 10 XI 1947], oprac. R. Drozd, I. Hałagida, [w:] R. Drozd, I. Hałagida, *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość. Dokumenty i materiały*, Warszawa 1999, s. 53–55; por. I. Hałagida, *Pierwsze lata Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po przesiedleniu w ramach akcji „Wisła” (1947–1952)*, [w:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003, s. 131–133; R. Drozd, *Władze wobec powrotów ludności ukraińskiej na teren południowo-wschodniej Polski po 1947 r.*, [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, red. J. Hytek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Szymk, Warszawa–Wrocław 2011, s. 64–65.

⁸ R. Drozd, *Zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych w ramach akcji „Wisła”*, „Słupskie Studia Historyczne” 1993, nr 3, s. 108. Według obliczeń Stanisława Stępnia w województwie gdańskim osiedlono 5280 osób – zob. S. Stępień, *Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej w czasach współczesnych (do roku 1998)*, [w:] *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 4, red. S. Stępień, Przemysł 1998, s. 349.

⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), [Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku], 003/142 t. 15, Informacja o sprawach ludności ukraińskiej, [?] czerwiec 1957, k. 191; por. A. Słabig, *Ukraińcy w województwie gdańskim w latach 1956–1970 w świetle archiwaliów aparatu bezpieczeństwa PRL*, „Zapiski Historyczne” 2011, t. 76, s. 58.

¹⁰ I. Hałagida, *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013, s. 161–194.

¹¹ Nieruchomości poewangelickie przejął od Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego w Gdańsku 28 sierpnia 1947 r. proboszcz gdańskiej prawosławnej parafii św. Mikołaja ks. Eugeniusza Naumowa. Uszkodzenia świątyni oceniono na ok. 30% – zob. Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Urząd Wojewódzki w Gdańsku (dalej: UW Gd), 1767, Protokół zdawczo-odbiorczy, 28 VIII 1947, k. 3–3a.

św. Mikołaja w Gdańsku zrezygnowała z nowodworskich nieruchomości¹². W 1951 r. na terenie dekanatów gdańskiego i olsztyńskiego prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej istniało natomiast łącznie 15 parafii i filii¹³.

Wobec aresztowania i deportowania do Związku Radzieckiego greckokatolickich hierarchów prymas August Hlond i metropolita krakowski Adam Sapieha otrzymali w październiku 1946 r. specjalne uprawnienia, poszerzone 10 grudnia tegoż roku mianowaniem prymasa specjalnym delegatem dla wszystkich obrządków wschodnich w Polsce. Z uprawnień tych korzystali także kolejni prymasi Polski¹⁴. Księża unicycy, przybywający na północne i zachodnie ziemie Polski, mogli natomiast uzyskać indult birtualizmu i sprawować w związku z tym liturgię w obrzędku łacińskim. Ci z duchownych, którzy zdecydowali się na powrót do duszpasterstwa, zostawali najczęściej wikariuszami w parafiach rzymskokatolickich. Jedyną placówką greckokatolicką duszpasterską w północnej Polsce, funkcjonującą nieprzerwanie do 1957 r., była kaplica w Chrzanowie k. Elku. Założył ją bez jakiegokolwiek pozwolenia ks. Mirosław Ripecki w lipcu 1947 r. w budynku byłej szkoły, w której został zakwaterowany¹⁵.

Wśród unickich duchownych, którzy w ślad za wiernymi przybyli na Ziemię Odzyskane, był proboszcz greckokatolickiej katedry w Przemyślu ks. Bazyli Hrynyk. Wiosną 1948 r. za zgodą rządcy diecezji gdańskiej ks. Andrzeja Wronki zamieszkał jako rezydent przy poewangelickim kościele w Wiercinach nad Nogatem, celebrując nabożeństwa w obrzędku łacińskim¹⁶. Przed Wielkanocą tegoż roku odprawił także pierwszą mszę świętą w rycie wschodnim w rzymskokatolickim kościele parafialnym w Nowym Dwo-

¹² APG, UW Gd, 1767, Pismo L.-II-121/26/49, 23 VIII 1949, k. 9. Nowodworskie obiekty poewangelickie Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Gdańsku przekazał w dniu 10 września 1949 r. Zarządowi Miejskiemu w Nowym Dworze Gdańskim. Dewastację świątyni oceniano wówczas na 40–50% – zob. APG, UW Gd, 1767, Protokół zdawczo-odbiorczy, 10 IX 1949, k. 10–10a. W styczniu 1956 r. wieża kościoła była już całkowicie zniszczona, natomiast dach nad nawą główną poważnie uszkodzony. Budynek nie posiadał drzwi i okien, we wnętrzu zalegał gruz. Wydział do spraw Wyznań w Gdańsku 25 lipca 1956 r. wyraził zgodę na jego rozbiórkę – AIPN Gd, UW Gd, 929/78, Opis, 18 I 1956, k. 462; AIPN Gd, UW Gd, 929/78, Pismo nr WZ.IV-981/56, 25 VII 1956, k. 471.

¹³ S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019, s. 400–402; K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. Z zagadnień stabilizacji życia kościelnego*, Kraków 1992, s. 73.

¹⁴ S. Kawa, *Stefan Wyszyński – kompetencje dotyczące wiernych obrządku greckokatolickiego w Polsce*, [w:] *Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL..., kandydat na ołtarze*, red. M. Sitarz, A. Słowikowska, A. Romanko, Lublin 2020, s. 70–71.

¹⁵ I. Hałagida, *Likwidacja i odnowienie duszpasterstwa greckokatolickiego w Polsce (1946/1947–1956/1957)*, „Bazylikańskie Studia Historyczne” 2011, t. 1, s. 43.

¹⁶ Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN Wa), [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych] (dalej: MSW), 0192/354, t. 27, Raport z podróży służbowej do Gdańska i do Malborka, 13 IV 1951, k. 25; *Hrynyk Bazyli (ukr. Wasyl)*, oprac. I. Hałagida, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002, s. 82. Kompleks duszpasterski w Wiercinach stanowiły: świątynia poewangelicka, plebania dawnej gminy baptystycznej oraz dwa cmentarze – APG, UW Gd, 1768, Pismo Gd.III-44/48, 8 II 1958, k. 8. Parafia została erygowana 1 lutego 1949 r. – zob. *Schematyzm diecezji gdańskiej na rok 1958*, Gdańsk 1958, s. 80.

rze Gdańskim, zaś od 1950 r. rozpoczął sprawowanie Eucharystii dla grekokatolików także w Bytowie¹⁷.

Ks. Hrynyk szacował, że w powiecie nowodworskim mieszkały 133 rodziny obrządku wschodniego. Postanowił w związku z tym osiąść przy kościele w Cyganku, w którym sporadycznie odprawiano nabożeństwa dla miejscowych 11 rodzin wyznania rzymskokatolickiego¹⁸. W skład funkcjonującej tam z przerwami od średniowiecza katolickiej parafii wchodził kościół z XIV w. (wielokrotnie przebudowywany), organistówka i ruiny (fundamenty) plebanii¹⁹. Gdańska kuria diecezjalna przychyliła się do wniosku duchownego i pismem z 13 sierpnia 1952 r. skierowała go do tejże miejscowości, gdzie formalnie pozostawał rezydentem nieobsadzonej placówki duszpasterskiej²⁰, sprawując w każdą niedzielę msze w rycie wschodnim. Lokalny rzymskokatolicki ośrodek duszpasterski znajdował się wówczas w Tujsku odległym o 3,5 km od Cyganka. Funkcję sakralną spełniał budynek, przebudowany na kaplicę. Istniejąca tam do zakończenia II wojny światowej świątynia ewangelicka została bowiem rozebrana przez osadników po 1945 r.²¹

W marcu 1953 r. po zakończeniu remontu świątyni i organistówki, która stała się plebanią, ks. Hrynyk przeprowadził się do Cyganka wraz z mieszkającymi z nim jeszcze w Wiercinach dwoma zakonnicami²². Jednak już 20 kwietnia 1954 r. kapłan został aresztowany²³. Oskarżono go o przestępstwo z art. 85 Kodeksu karnego Wojska Polskiego, tj. działania zmierzające do pozbawienia państwa polskiego niepodległości lub części jego terytorium²⁴. 28 listopada 1955 r. kapłan został skazany na 6 lat więzienia oraz 3-letni okres utraty praw publicznych²⁵.

Po zatrzymaniu duchownego plebanię do 6 sierpnia 1954 r. opuściły także mieszkające tam zakonnice. Niezamieszkały budynek został tego dnia ujęty w sporządzonym przez mierniczego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku Witolda Anzelewicza operacie regulacyjnym jako nieruchomość o charakterze użyteczności pu-

¹⁷ I. Hałagida, „*Szpieg Watykanu*”..., s. 63–67.

¹⁸ Ibidem, s. 79.

¹⁹ APG, UW Gd, 1770, Orzeczenie o uznaniu za zabytek, 25 IX 1961, k. 201; APG, UW Gd, 1770, Oświadczenie, 30 IX 1971, k. 230–231.

²⁰ APG, UW Gd, 1770, Pismo l.dz. 9845//64, 9 XI 1964, k. 204; APG, UW Gd, 1770, Pismo nr Wz.IV.991/66, 5 VII 1966, k. 213.

²¹ APG, UW Gd, 1767, Protokół zdawczo-odbiorczy, 6 VII 1957, k. 15; APG, UW Gd, 1770, Pismo l.dz. 1126/57, 16 II 1957, k. 195.

²² AIPN Wa, MSW, 0192/354 t. 27, Informacja RdSW PPRN w Malborku, 29 VI 1953, k. 214; AIPN Wa, MSW, 01283/1602, Pismo R.P.3/4436/53, 10 XII 1953, k. 146.

²³ Dokument nr 2, Postanowienie o zatrzymaniu ks. Bazylego Hrynyka z 19.04.1954, oprac. I. Hałagida, [w:] I. Hałagida, „*Szpieg Watykanu*”..., s. 298.

²⁴ Dokument nr 6, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu ks. Bazylego Hrynyka z 21.04.1954, oprac. I. Hałagida, [w:] I. Hałagida, „*Szpieg Watykanu*”..., s. 303.

²⁵ Dokument nr 108, Wyrok Sądu Wojewódzkiego w Warszawie w sprawie ks. Bazylego Hrynyka z 28.11.1955, oprac. I. Hałagida, [w:] I. Hałagida, „*Szpieg Watykanu*”..., s. 583.

blicznej. Na tej podstawie Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (dalej: PPRN) w Nowym Dworze Gdańskim postanowiło ulokować w nim przedszkole²⁶. Do realizacji pomysłu jednak nie doszło, gdyż zreflektowano się, że mogłaby korzystać z niego tylko „nikła ilość dzieci”²⁷. W związku z tym 22 października 1955 r. na posiedzeniu nowodworskiego PPRN zastępca przewodniczącego Stanisław Zielka zaproponował przydzielenie domu Romom. Wniosek został przyjęty²⁸.

Plebanią pod nieobecność ks. Hrynyka opiekował się proboszcz parafii Przemienienia Pańskiego w Nowym Dworze Gdańskim ks. Edmund Kamiński. Nie wyraził on zgody na wykonanie uchwały nowodworskich władz powiatowych i nie oddał kluczy do budynku. W konsekwencji, do czasu wyjaśnienia sprawy, Cyganie nie otrzymali pisemnego potwierdzenia najmu. Udali się więc 26 października 1955 r. na skargę do miejscowej siedziby partii, gdzie zostali przyjęci przez I sekretarza Komitetu Powiatowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: PZPR) Jana Pietrasika. Kluczy jednak nie otrzymali. Późnym wieczorem tego samego dnia 22-osobowa rodzina romska, nie mogąc otworzyć drzwi, wprowadziła się do domu parafialnego przez okno²⁹.

Na zabór plebanii greckokatolickiej placówki duszpasterskiej zareagowała Kuria Biskupia Gdańska. Pismem z 4 listopada 1955 r. zawiadomiła Prokuraturę Wojewódzką w Gdańsku o włamaniu do tegoż budynku. Przeprowadzone postępowanie wyjaśniające pozwoliło na ustalenie, że uchwała PPRN w Nowym Dworze Gdańskim była bezprawna. Jak bowiem wykazał prokurator wojewódzki Eugeniusz Bezdziecki, w Cyganku nie obowiązywała publiczna gospodarka lokalami. Tamtejsze nieruchomości kościelne nie podlegały także przejściu przez Skarb Państwa w ramach ustawy o przejściu przez państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego z 20 marca 1950 r. Bezdziecki wskazał, że nowodworska administracja państwowa, podejmując decyzję, naruszyła prawo właściciela do korzystania z domu parafialnego wraz z zabudowaniami gospodarczymi i nimi rozporządzania, uznając w ten sposób kościelną własność tych obiektów³⁰. Ta sama prokuratura, w tym samym czasie i w podobnej sprawie dotyczącej zorganizowania na plebanii w Janowie w powiecie kwidzyńskim ośrodka zdrowia, zajęła diametralnie odmienne stanowisko. Na podstawie art. 18 dekretu o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu³¹ po-

²⁶ Archiwum Państwowe w Malborku (dalej: APM), Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Nowym Dworze Gdańskim (dalej: PPRN NDG), 205, Protokół nr XVII/56, 9 III 1956, k. 276.

²⁷ APG, UW Gd, 1770, Wyjaśnienia, 30 II 1956, k. 191.

²⁸ APM, PPRN NDG, 204, Protokół nr XXXX/55, 21 X 1955, k. 107–108.

²⁹ APG, UW Gd, 1770, Wyjaśnienia, 30 II 1956, k. 190–191.

³⁰ Ibidem, k. 190.

³¹ Dekret z dnia 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu, Dz.U. z 1950 r., nr 36, poz. 343.

twierdzono bowiem prawo Powiatowej Komisji Lokalowej w Kwidzynie do przydziału wolnego lokalu na rzecz Wydziału Zdrowia PPRN w Kwidzynie³².

Stwierdzając złamanie prawa, prokurator Bezdziecki zażądał 7 marca 1956 r. od PPRN w Nowym Dworze Gdańskim niezwłocznego uchylenia uchwały z 22 października 1955 r., usunięcia Romów z plebanii i zabezpieczenia znajdującego się w tym budynku wyposażenia. Według prokuratora wojewódzkiego „Cyganie ci nie są niezbędnymi na terenie powiatu nowodworskiego, gdyż są z zawodu muzykantami (żadnej korzyści gospodarczej) a ponadto dokonują w okolicy kradzieży i napadów rabunkowych (część za napad została aresztowana)”. Bezdziecki wniósł równocześnie o wyciągnięcie konsekwencji służbowych wobec osób odpowiedzialnych za wzmiankowaną uchwałę nowodworskich władz powiatowych. Poprosił także adresatów pisma, w tym Prokuraturę Generalną PRL oraz I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku, o zajęcie stanowiska co do zasadności wszczęcia śledztwa przeciwko przewodniczącemu PPRN w Nowym Dworze Gdańskim Stanisława Kalinowskiego z oskarżenia o działanie na szkodę interesu publicznego lub prywatnego³³.

Administracja państwowa w Nowym Dworze Gdańskim ponownie zajęła się sprawą plebanii w Cyganku już 9 marca 1956 r. Kalinowski nie wchodził już wówczas w skład nowodworskiej PPRN. Referując sprawę zastępca przewodniczącego Stanisław Zielka, który w 1955 r. był promotorem osiedlenia Cyganów w Cyganku, zasłaniał się niewiedzą o pierwotnej funkcji nieruchomości („budynek [...] prawdopodobnie poprzednio zajmował ksiądz”). Na wniosek Zielki uchwała z 1955 r., przydzielająca budynek Romom, została uchylona. Lokatorów zaś miano przekwaterować do innego mieszkania³⁴.

Kalinowski w związku z wnioskiem prokuratury postanowił natomiast zrzucić odpowiedzialność na swojego ówczesnego zastępcę. W wyjaśnieniach z 30 marca 1956 r., przekazanych przewodniczącemu Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku Walentemu Szelidze, informował, że pomysł z Romami podsunął organowi wykonawczemu i zarządzającemu nowodworskiej rady narodowej właśnie Zielka wraz z kierownikiem Powiatowego Zarządu Rolnictwa. Kalinowski twierdził, że z uwagi na bliskość kościoła i potencjalny bunt mieszkańców sprzeciwiał się osiedleniu Cyganów w Cyganku, nie zdołał przekonać pozostałych członków prezydium³⁵. W protokole z posiedzenia PPRN z 22 października 1955 r. brak jest jednak o tym jakiegokolwiek wzmianki³⁶.

Romowie opuścili plebanię 10 kwietnia 1956 r. Wydział Społeczno-Administracyjny PPRN w Nowym Dworze Gdańskim protokolarnie przejął od nich wyposażenie i przeka-

³² Zob. A.B. Krupa, *Próba likwidacji samodzielnej placówki duszpasterskiej w Janowie na Powiślu przez administrację państwową po drugiej wojnie światowej*, „Studia Pelplińskie” 2023, t. 57, s. 161.

³³ APG, UW Gd, 1770, Wyjaśnienia, 30 II 1956, k. 190–191.

³⁴ APM, PPRN NDG, 205, Protokół nr XVII/56, 9 III 1956, k. 276.

³⁵ APG, UW Gd, 1770, Wyjaśnienia, 30 II 1956, k. 191.

³⁶ W protokole nie odnotowano również, żeby Kalinowski głosował przeciwko uchwale przydzielającej plebanię Romom – zob. APM, PPRN NDG, 204, Protokół nr XXXX/55, 21 X 1955, k. 104–111v.

zał je dziekanowi nowodworskiemu ks. Kamińskiemu³⁷. Półroczne użytkowanie budynku przez Cyganów przyniosło jego dewastację, natomiast meble zostały w znacznej części zniszczone³⁸. Przewodniczący Szeliga zapewnił 20 kwietnia Prokuraturę Wojewódzką w Gdańsku, że po przeprowadzeniu przez nowodworską administrację państwową dochodzenia winni „niewłaściwego załatwienia sprawy” zostaną pociągnięci do odpowiedzialności służbowej³⁹. Ks. Hrynyk zaś, po uwolnieniu 20 lipca z więzienia, przybył do Cyganka i ponownie tam zamieszkał⁴⁰.

Zamieszanie wokół plebanii w Cyganku stało się jednym z tematów narady szefów referatów ds. wyznań z powiatów województwa gdańskiego z kierownikiem Wydziału do Spraw Wyznań w Gdańsku Leonem Piotrowskim w dniu 28 marca 1956 r. Uczestniczący w odprawie kierownik Referatu Organizacji Masowych Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku Waclaw Wojcieszak obarczył odpowiedzialnością sądy, „idące na rękę” duchowieństwu, przeszkadzając w ten sposób w pracy nad laicyzacją społeczeństwa. Wskazywał także na błędy powiatowej administracji państwowej w Nowym Dworze Gdańskim, która nie zachowała procedur nakazujących załatwianie wszystkich spraw wyznaniowych z udziałem kierownika dedykowanego do tego referatu. Ten bowiem, według Wojcieszaka, spowodowałby, że „właściwym” zagospodarowaniem kościelnej nieruchomości w Cyganku zajęłyby się powiatowy zespół ds. kleru, w którego skład wchodził oprócz przewodniczącego PPRN m.in. także I sekretarz KP PZPR i komendant powiatowej Milicji Obywatelskiej⁴¹.

Rzeczywisty stosunek państwa do prawa własności plebanii w Cyganku znalazł swoje odzwierciedlenie w zastosowaniu okólnika nr 20 Ministra Gospodarki Komunalnej z 23 kwietnia 1959 r.⁴² Nieruchomość została bowiem przejęta 8 sierpnia 1960 r. w zarząd Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej PPRN w Nowym Dworze Gdańskim, a następnie zaczęto naliczać ks. Bazylemu Hrynykowi czynsz za jej użytkowanie. W województwie gdańskim uregulowano wówczas w ten sposób stan

³⁷ APG, UW Gd, 1770, Pismo l.dz. IV-600/56, 20 IV 1956, k. 192.

³⁸ AIPN Gd, UW Gd, 299/5, Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań, 28 III 1956, k. 219.

³⁹ APG, UW Gd, 1770, Pismo l.dz. IV-600/56, 20 IV 1956, k. 192.

⁴⁰ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie [Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Przemysłu], 034/44, t. 1, Karta informacyjna, 20 VII 1956, k. 17.

⁴¹ AIPN Gd, UW Gd, 299/5, Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań, 28 III 1956, k. 219.

⁴² Zgodnie z jego zapisami komórki gospodarki komunalnej i mieszkaniowej prezydiów rad narodowych miały niezwłocznie przejąć w zarząd wszystkie obiekty, poza sakralnymi, użytkowane przez związki wyznaniowe na Ziemiach Odzyskanych. Jednocześnie polecono naliczanie dotychczasowym zarządom kościelnym wstecznie – od 1 stycznia tegoż roku czynszu za użytkowanie obiektów według stawek dekretu o najmie lokali – zob. okólnik nr 20 ministra gospodarki komunalnej S. Sroki do rad narodowych w sprawie ponemieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich, oprac. P. Raina, [w:] P. Raina, *Kościół w PRL. Dokumenty*, t. 1: 1945–1959, Poznań 1994, s. 702–703.

prawny również innych niesakralnych budynków użytkowanych przez Kościół, w tym plebanii w Wiercinach, w której ks. Hrynyk mieszkał do 1952 r.⁴³

Jednym ze skutków osadzenia Romów w budynku plebanii w Cyganku był wzrost przestępstw, w tym napadów i kradzieży. Musiało się to niewątpliwie spotkać ze sprzeciwem okolicznej ludności. Należy zatem sądzić, że postanowienie prokuratury z marca 1956 r., nakazujące uchylenie uchwały Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Nowym Dworze Gdańskim i eksmitowanie Cyganów, nie było w najmniejszym stopniu wyrazem troski o praworządność. Prokurator wojewódzki kierował się raczej chęcią usunięcia poza powiat nowodworski elementu aspołecznego i kryminogennego, za który uważał Romów. Rzeczywisty stosunek władz do własności Kościoła zweryfikowało przejęcie w 1960 r. domu parafialnego przez administrację państwową w zarząd, a następnie nałożenie na mieszkającego tam duszpasterza czynszu za najem

Nie odnaleziono natomiast jakichkolwiek dowodów, by władze, dokonując po aresztowaniu ks. Bazylego Hrynyka zaboru plebanii w 1955 r., chciały trwałej likwidacji placówki duszpasterskiej tylko dlatego, że skupiała Ukraińców z Żuław i z Pomorza Gdańskiego. Wydaje się raczej, że problematyka chrześcijan wschodnich, także z powodu likwidacji 6 lat wcześniej prawosławnej placówki misyjnej w Nowym Dworze Gdańskim, zniknęła wówczas z optyki lokalnej administracji partyjno-państwowej. Brak mieszkania dla księdza w Cyganku miał raczej za zadanie obniżenie statusu parafii, czyniąc ją placówką dojazdową. Szykany były więc elementem ówczesnej polityki wyznaniowej państwa, dążącego do laicyzacji społeczeństwa, nie zaś skierowane przeciwko Ukraińcom jako odrębnej grupie etnicznej i religijnej.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

[Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku], 003/142, t. 15.

[Urząd Wojewódzki w Gdańsku], 299/5, 929/78.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie

[Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Przemyślu], 034/44 t. 1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

[Ministerstwo Spraw Wewnętrznych], 01283/1602, 0192/354, t. 27.

⁴³ APG, UW Gd, 3032, Sprawozdanie dotyczące przejętych poniemieckich majątków kościelnych, zakonnych i związków wyznaniowych na terenie Ziemi Zachodnich, 20 VII 1960, k. 12. Do 20 lipca 1960 r. na terenie województwa gdańskiego władze przejęły w zarząd 100 obiektów, w tym: 70 plebanii, 15 domów mieszkalnych, 12 domów zakonnych, dwa przedszkola, jedno seminarium oraz łącznie 58 932 m² terenów niezabudowanych – zob. APG, UW Gd, 3032, Część opisowa sprawozdania, 20 VII 1960, k. 5.

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Urząd Wojewódzki w Gdańsku, 1767, 1768, 1770, 3032.

Archiwum Państwowe w Malborku

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Nowym Dworze Gdańskim, 204, 205.

Źródła drukowane

Aneks źródłowy, oprac. I. Hałagida, [w:] I. Hałagida, „*Szpieg Watykanu*”. *Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa 2008.

Drozd R., Hałagida I. *Ukraińcy w Polsce 1944–1989. Walka o tożsamość. Dokumenty i materiały*, Warszawa 1999.

Hrynyk Bazyli (ukr. Wasyl), oprac. I. Hałagida, [w:] *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, t. 1, red. J. Myszor, Warszawa 2002.

Raina P., *Kościół w PRL. Dokumenty*, t. 1: 1945–1959, Poznań 1994.

Schematyzm diecezji gdańskiej na rok 1958, Gdańsk 1958.

Akty prawne

Dekret z dnia 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu, Dz.U. z 1950 r., nr 36, poz. 343.

Relacje i wspomnienia

1947. *Propamjatnaja knyha*, red. B. Huk, Warszawa 1997.

Opracowania

Drozd R., *Władze wobec powrotów ludności ukraińskiej na teren południowo-wschodniej Polski po 1947 r.*, [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, red. J. Hytrek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław 2011.

Drozd R., *Zasady rozmieszczenia ludności ukraińskiej na Ziemiach Odzyskanych w ramach akcji „Wisła”*, „*Słupskie Studia Historyczne*” 1993, nr 3.

Dudra S., *Polski Autokefaliczny Kościół prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019.

Hałagida I., *Likwidacja i odnowienie duszpasterstwa greckokatolickiego w Polsce (1946/1947–1956/1957)*, „*Bazylikańskie Studia Historyczne*” 2011, t. 1.

Hałagida I., *Między Moskwą, Warszawą i Watykanem. Dzieje Kościoła greckokatolickiego w Polsce w latach 1944–1970*, Warszawa 2013.

Hałagida I., *Pierwsze lata Ukraińców na zachodnich i północnych ziemiach Polski po przesiedleniu w ramach akcji „Wisła” (1947–1952)*, [w:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003.

- Hałagida I., „Szpieg Watykanu”. *Kapłan greckokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa 2008.
- Kawa S., *Stefan Wyszyński – kompetencje dotyczące wiernych obrządku greckokatolickiego w Polsce*, [w:] *Stefan Wyszyński Prymas Tysiąclecia – absolwent KUL..., kandydat na ołtarze*, red. M. Sitarz, A. Słowikowska, A. Romanko, Lublin 2020.
- Krupa A.B., *Próba likwidacji samodzielnej placówki duszpasterskiej w Janowie na Powiślu przez administrację państwową po drugiej wojnie światowej*, „*Studia Pelplińskie*” 2023, t. 57.
- Pactwa B., *Parafia jako miejsce zachowania tożsamości etnicznej. Rzecz o greckokatolickiej parafii św. Mikołaja na Żuławach*, [w:] *Globalny i lokalny wymiar religii. Polska w kontekście europejskim*, red. I. Borowik, A. Górny, W. Świątkiewicz, Kraków 2016.
- Pactwa B., *Grekokatolicy na Żuławach*, [w:] *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej VII. Pogranicza kultur i narodów*, red. D. Chmielewska-Banaszak i in., Zielona Góra 2010.
- Paprot-Wielopolska A., *Żuławy i Powiśle. Kreowanie tożsamości lokalnych i regionalnych po 1989 roku*, Warszawa 2018.
- Pisuliński J., *Akcja specjalna „Wisła”*, Rzeszów 2017.
- Stąbig A., *Ukraińcy w województwie gdańskim w latach 1956–1970 w świetle archiwaliów aparatu bezpieczeństwa PRL*, „*Zapiski Historyczne*” 2011, t. 76.
- Stępień S., *Kościół greckokatolicki w Polsce po II wojnie światowej w czasach współczesnych (do roku 1998)*, [w:] *Polska–Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 4, red. S. Stępień, Przemyśl 1998.
- Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. Z zagadnień stabilizacji życia kościelnego*, Kraków 1992.

Romani people in Cyganek – the attitude of the state administration towards the Greek Catholic Church in Nowy Dwór County, Gdańsk Voivodeship, in 1952–1956

Summary: In 1948, Father Basil Hrynyk, a Greek Catholic priest, arrived in the Gdańsk diocese. In the same year, he began to hold Eastern rite services in Nowy Dwór Gdański for the Ukrainians who had been forced to resettle to the Polish Recovered Territories as part of Operation Vistula. In 1952, Hrynyk took up residence in Cyganek, where he continued his pastoral work among Eastern Rite Catholics. In 1954, Hrynyk was arrested and sentenced to six years in prison. The rectory building in Cyganek remained uninhabited, and in 1955, it was handed over by the authorities to members of the Romani community. However, already in 1956, the prosecutor's office issued a decision ordering the residents to vacate the premises. Father Hrynyk was released from prison and moved back into the rectory in the same year.

Keywords: religious policy, People's Republic of Poland, Greek Catholic Church, Gdańsk voivodeship, Cyganek

Zigeuner in Cyganek oder die staatliche Verwaltung gegenüber der griechisch-katholischen Seelsorgeeinheit im Kreis Nowy Dwór in der Danziger Woiwodschaft in den Jahren 1952–1956

Zusammenfassung: Im Jahr 1948 kam ein griechisch-katholischer Priester, Pater Basil Hrynyk, in die Diözese Danzig. Im selben Jahr begann er, in Nowy Dwór Gdański Gottesdienste im östlichen Ritus für die durch die „Wisła“-Aktion vertriebenen Ukrainer zu halten. Im Jahr 1952 ließ er sich in Cyganek nieder, wo er seine seelsorgerische Arbeit unter den Katholiken des östlichen Ritus fortsetzte. Im Jahr 1954 wurde Pater Hrynyk verhaftet und zu sechs Jahren Gefängnis verurteilt. Das unbewohnte Pfarrhaus in Cyganek wurde 1955 von den Behörden an die Roma übergeben. Doch bereits 1956 wurden die Roma durch eine Entscheidung der Staatsanwaltschaft aus dem Haus entfernt. Nach seiner Entlassung aus dem Gefängnis zog Pater Hrynyk noch im selben Jahr wieder in das Pfarrhaus ein.

Schlüsselwörter: Religionspolitik, Volksrepublik Polen, griechisch-katholische Kirche, Danziger Woiwodschaft, Cyganek

Cyganie w Cyganku, czyli administracja państwowa wobec greckokatolickiej placówki duszpasterskiej w powiecie nowodworskim w województwie gdańskim w latach 1952–1956

Streszczenie: W 1948 r. na teren diecezji gdańskiej przybył kapłan greckokatolicki ks. Bazyl Hrynyk. Jeszcze w tym samym roku zaczął sprawować w Nowym Dworze Gdańskim nabożeństwa w rycie wschodnim dla Ukraińców przesiedlonych w ramach akcji „Wisła”. W 1952 r. osiadł w Cyganku, gdzie kontynuował pracę duszpasterską wśród katolików obrządku wschodniego. W 1954 r. ks. Hrynyk został aresztowany i skazany na 6 lat więzienia. Niezamieszkałą plebanię w Cyganku władze przekazały w 1955 r. Romom. Już jednak w 1956 r. decyzją prokuratury Romowie zostali z niej usunięci. Po uwolnieniu z więzienia ks. Hrynyk w tym samym roku ponownie zamieszkał w plebanii.

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa, Polska Ludowa, Cerkiew greckokatolicka, województwo gdańskie, Cyganek

